

Dargeçit Belgeseli:
Kayıplar için Adalet Arayışı

Noémi Lévy-Aksu

DARGEÇİT BELGESELİ:

Kayıplar için Adalet Arayışı

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

Ömer Avni Mahallesi İnönü Caddesi Akar Palas No: 14 Kat: 1

Beyoğlu 34427 İstanbul / Türkiye

0212 243 32 27

info@hafiza-merkezi.org

www.hakikatadalethafiza.org

HAZIRLAYAN

Noémi Lévy-Aksu

ÖNSÖZ

Özgür Sevgi Göral

SON OKUMA

Murat Çelikkan

KATKI SAĞLAYANLAR

Berke Baş

Emel Ataktürk Sevimli

Enis Köstepen

Kerem Çiftçioglu

Merve Bakdur

Olcay Özer

İFOGRAFİK

Emrah Kavlak

TASARIM

Meriç Funda

ÖNSÖZ

*“Bizi ayıran mesafe”yi katetmek:
Kerbora’nın yolları, insanları, ıstıltısı*

Bir süredir resimlerle daha çok vakit geçirmeye, resimlere bakmaya, dünyayı ve yazmaya çalıştığım şeyleri resimler aracılığıyla gözümde canlandırmaya çalışıyorum. Uzun yıllar önce, Orhan Pamuk’un *Öteki Renkler* kitabında, yazmanın aslında belirli sahneleri, manzaraları gözümüzde canlandırmak ile ilgili olduğunu anlattığı bölümleri okuduğumdan beri, bunun üzerine düşünüyorum. Yazıyla resim arasında, yazıyla imajlar arasında ya da şöyle söyleyeyim yazarak anlatmaya çalıştığımız şeyle gözümüzde canlanan imgeler arasında çok güçlü, çok köklü bir bağ var. O nedenle bir süredir resimlere, imgelere daha çok bakmaya çalışıyorum ve çalıştığım konuları bu resimler eşliğinde yeniden düşünmeye gayret ediyorum. Görüntülerle, manzara larla, kafamda canlanan imgelerle yazacağım şeyleri düşünmek bende bir yenilenme etkisi yaratıyor.

Galiba bakmayı en çok sevdiğim tabloları yapanlardan biri de Pieter Bruegel. *Büyük Balık Küçük Balığı Yer, Karda Avcılar, Babil Kulesi, İkarus’un Düşüşü Sırasında*

Bir Manzara, ama en çok da *Ölümün Zaferi*. Politik ölüm üzerine çalışan birinin *Ölümün Zaferi* tablosuna bu kadar bakmasını, o tabloyla bu kadar uğraşmasını anlayışla karşılayacağınızı umuyorum. Tabloda üzerine düşünülebilecek çok fazla şey var ama en çok ilgimi çekenlerden biri, iskeletlerden oluşan ordu. İnsanlardan oluşan ordulara çok benziyor ama dikkatle bakınca ordunun tamamen iskeletlerden oluştuğunu fark ediyorsunuz. Çok kalabalıklar, kılıçlarını çekmişler, savaşta ki bir ordu gibi, yaşayanları

Pieter Bruegel, *Ölümün Zaferi*

öldürüyorlar diye düşünüyorsunuz önce. Sonra, iskeletler ordusundaki çeşitliliği fark ediyorsunuz. “Bazıları sıkılmış, bazıları kılık değiştirmiş, altın para alıyor ya da müzik çalıyor. Farklı çürüme aşamalarını sergileyerek yaşayanlarla ölümler arasındaki sınırı bulanıklaştırıyorlar. Böyle bir tablo, “cehennemin uzaklığını, cehennemin öte dünyalığını” ortadan kaldırır.”^[1]

Cehennemin uzak olmaması, cehennemin öte dünyada olmaması ve yaşayanlarla ölümler arasındaki sınırların bulanıklığı hakkında, yıllardır politik ölüm ve zorla kaybedilenler üzerine çalışırken çok düşündüm. Bu dünyada, şimdi’de ve bugün’de bu dünyada olmanın ne anlama geldiği hakkında da. Bu büyük şiddeti, vahşeti, utancı, aynı zamanda direnç, dirayet ve ıslıhtıyı, en kötü koşullarda bile seçimler yapmayı, kaybedilenlerin sadece mağdurlar değil aynı zamanda bu dünyayı pek çok farklı biçimde değiştirenler olduğunu yazarak, kelimelerle nasıl anlatabilirim? Onları yerli yerine nasıl yerleştirebilirim? İnanç, bağlılık, politika, acı, zorluk, öfke, isyan, imha, bedensizlik ve suç içeren bir yere, sadece tek bir yönüyle değil her yönüyle, hem sahip oldukları hem de zaten çok hak ettikleri o haysiyetli yere onları nasıl yerleştirebilirim? Bunu tam olarak yapabildiğime inanmıyorum ama her takıldığımda “sanat bu yeri ortaya çıkarmak için çok daha fazla imkân içeriyor” klişesini düşündüğümü biliyorum.

Yine de kayıpların, kayıp yakınlarının, adalet arayışının bir belgeselini yapma fikrini ilk konuşmaya başladığımızda, öneri kaybedilenlerin yakınlarının önerisi olmasına rağmen, bu fikirden ne kadar çekindiğimi ve örtük biçimde itiraz ettiğimi hatırlıyorum. Yapacağımız belgeselin bu hikâyenin karmaşıklığını, içerdği çok farklı boyutu, kendimce üzerine titremeye çalıştığım pek çok nüansı anlatamayacağı, anlatmayı geçtim onların hakkını veremeyeceği ihtimalinden çok korktum. Hayatta hiçbir zaman şuna inanmadım: bu konuda bir şeyin yapılmış olması yapılmamış olmasından daha iyidir. Hayır, bence öyle değildir, zorla kaybetmeler gibi bir konuyu eğer layıkıyla ele alamayacasanız, hakkını vererek anlatamayacasanız, hikâyeyi seyreletecek, ağırlığını taşıyamayacasanız yapmamak gerekir. Bugün *Dargeçit*’i her izlediğimde Berke ve Enis’in muazzam bir emekle, bu ağırlığı nasıl layıkıyla taşıdıklarını görüyorum. *Dargeçit* her şeyden önce, cehennemin uzaklığına, cehennemin öte dünyalığına itiraz eden bir film. *Dargeçit*’te 13 yaşındayken gözaltına alınan, annesinin şahitliğinde işkence gören Davut Altınkaynak’ın hayattaki tek fotoğrafına bakarak “onun bir zamanlar var olduğunun kanıtı” diyen Davut’un babası Abdülaziz Altınkaynak için, bu dünya cehennemden ne kadar uzak olabilir ki?

Bruegel'e geri dönelim. Ölümle ve yaşamla, faşizmle ve dirayetle çok fazla uğraşmış pek çok insan Pieter Bruegel ile de uğraşmış. Ağustos 1941'de, Anvers'de tutuklanan Belçikalı komünist François Marie Claessens örneğin. Claessens diğer Belçikalı yoldaşlarıyla birlikte Neuengamme'ye ve ardından Dachau'ya sürgün edildi. İnsanlık dışı yaşam koşullarına ve acımasız sorgulamalara zorlanarak dayanabiliyordu. Ancak tüm bu dehşetin ortasında, diğer mahkûmlara sanat tarihi, Marx'ın diyalektiği ve Aquinas'ın teolojisi üzerine dersler verdi. Claessens'in anlatmayı en sevdiği hikâyelerden biri, Flaman efsanesine göre baş aşağı bir manzarayı izlerken felç geçirerek ölen Pieter Bruegel'in ölümüydü.^[2] Bu dünyayı daha iyi görmek için baş aşağı bakmak. Brecht de Bruegel üzerine epey düşünmüş ve hakkında yazmıştı, yazdıkları ölümünden sonra 1956'da *"Baba Bruegel'de Yabancılaştırma Etkisi"* başlığıyla yayımlandı. Brecht için temel olan Bruegel'in kompozisyonlarının yarattığı benzersiz etkiydi – Bruegel'in tabloları, çelişkili izlenimler veya zıtlıklar sunarak izleyicide bir yabancılaşma duygusu yaratıyordu. Brecht'e göre, Bruegel'in eserleri dünyaya tersinden bakmamızı ve onu eleştirel bir şekilde düşünmemizi ister. Bruegel'in eserleri insanlara yönelik bir küçümseme ya da mevcut duruma teslimiyet çağrısı yapmaz. Bunun yerine, dünyamızı şekillendiren toplumsal çelişkiler üzerine kurulu bir estetik sunar. Belki de o, bu çelişkileri görünür kılmak istiyordur – yansıtmak yerine, dünyayı değiştirmek isteyenlerin nereye bakması gerektiğini göstermeye çalışan bir estetik.^[3]

Yansıtmak yerine, bu dünyaya baş aşağı bakmak. Özdeşleşme yerine çelişkileri görünür kılmak. Bu dünyada olduğumuzu, şimdi'de ve bugün'de bu dünyada olmanın ağırlığını fark etmek, dünyamızı şekillendiren toplumsal çelişkileri görmek ve idrak etmek için ısrar eden bir estetik. *Dargeçit*'in estetiği, Dargeçit dosyasını takip eden aileleri, avukatları sakince izlerken bunu yapmaya çalışıyor. Hiçbir unsura fazla basmadan, kaybedilenlerin çocuk olması, cenazelerin bulunma anı gibi dramatik etkiyi aşırı güçlendirecek vurgulardan kaçarak, bitmeyen duruşma yollarına, bekleyişe, beklerken ovuşturulan ellere, arabadan dikiz aynasına atılan bakışlara, yakılan sigaralara, kısa konuşmalara, arada küçük şakalara, sohbetlere, tekrara, tekrarın dayanılmaz sıkıntısını sabırla, şikayet etmeden, inançla taşıyanlara odaklanıyor. "Yönetmen Berke Baş'ın genelde belli bir mesafeyi koruyan kamerasının ender anlarda yakın planda gösterdiği ellerinin anlattığı hikâyeyi takip etmek. Mesela, duruşmayı bekledikleri sayısız andan birinde Davut'un fotoğrafını bir iki belgeyle birlikte düzenleyip bir dosya poşetine özenle yerleştiren babasının ellerini."^[4] Süslemeden, ağlamaya zorlamadan, vakarla, biteviye bir tekrarın, inadın, büyük kahramanlık hikâyelerinde anlatılan süslü ve idealize edilmiş zaferler ve yenilgilerdense bir duruşma salonuna, neredeyse hiçbir şey beklemeden gidenlerin

hikayesini sükunetle anlatmak da bu dünyaya bir nevi baş aşağı bakmak anlamına gelmez mi? Bence gelir, geliyor.

Dargeçit diyoruz, mekânın Kürtçe ismi Kerboran. Kerboran'a yakınları zorla kaybedilmiş ailelerin üyeleriyle mülakat yapmaya gittiğimiz ilk günü çok iyi hatırlıyorum. İnsanların hikayelerini nasıl büyük bir açıklıkla, ayrıntılara dikkat ederek, gocunmadan, bütün berraklığıyla anlattığını çok iyi hatırlıyorum. Çok büyük bir felaketin, krizin içinden geçmiş ve onu sırtında taşımış insanlarla konuşuyor olduğumuzu hissetmemek mümkün değildi. Her şeyden önce de çok güçlü bir politik bilinç. Tüm akrabalık bağlarını da bu politik bilinçle birlikte yeniden üstlenen, evladının hesabını soran bir baba, kardeşinin hakkını arayan bir ağabey elbette ama tüm bunları da aynı zamanda politik bir bağlama yerleştiren insanlar. Filmde hem kardeşi Seyhan'ın faillerinin peşinde duruşmaları takip ederken hem de kendisi KCK dosyalarından tutuklu yargılanırken izlediğimiz Hazni Doğan gibi örneğin. Anlatırken hep geçmişî bugünle ilişkilendiren, kayıplarla sonrasını birlikte düşünen, “Kürt meselesi” diye tarif edilen genel bir başlığın içine giren çok fazla süregelen şiddet biçimine, çok fazla direnç biçimine, sadakate, bağlılığa, duruşmaların zorluğuna rağmen onlara devam etme gücü veren yoldaşlığa, bağlara ve sevgiye dair konuşan insanlar. Kerboran'ın bu vakur, kayıplarının peşini bırakmayan insanları *Dargeçit* filmini de müthiş bir dirayetle sırtlamışlar.

Kayıplarının izini ve faillere sorulacak hesabı, hiç inanmadıkları hukuk kapısını çalarak arayanların çabasını, somut durumdaki şiddet ilişkilerini çok iyi bilmelerine rağmen, politik bir edim, sadakatten doğan bir görev, etik bir sorumluluk olarak anladıklarını ileri sürmüş ve mücadelelerini, hesap sorma ısrarıyla yasal alanda devlete gereğini yapma çağrısı olarak adlandırmıştım.^[5] *Dargeçit* aynı zamanda yapılan bu çağrının diğer taşıyıcılarının, avukatların da sahneye çıktığı bir film. Erdal Kuzu'nun hikayesi çok da kişisel bir hikâye değil aslında, Veysel Vesek'in ki

de; onlar kayıp dosyaları başta olmak üzere pek çok başka devlet suçu dosyasında, benzer bir hukuki apati, erteleme, sündürme ve ilgisizlikle etrafı kuşatılarak, dosyayı sonuçsuz bırakma süreçleriyle boğuşan bir avukat geleneğinin de temsilcisi. Filmde gördüğümüz avukatlar “cezasızlık karşıtı mücadele” gibi, bence çok zor ve meşakkatli bir uzun süreci tam anlatamayan kelimeleri görüntüler aracılığıyla ete kemiğe büründürüyor. Filmi izlerken katledildiği için bizden koparılan o geleneğin en değerli temsilcilerinden birini, katledildiği dosya hayatı boyunca mücadele ettiği kayıp dosyalarına benzer örüntülerle kapatılan başka bir avukatı, Tahir Elçi’yi düşünmeden edemiyorum.

Son kez Bruegel’e dönelim. Brecht’e göre, Bruegel’in eserleri dünyaya tersinden bakmamızı, onu eleştirel bir şekilde değerlendirmemiz için ister. Hem hızla değişen ama hem de aynı kalan dünyaya, onu eleştirel bir şekilde değerlendirmek için, onu toplumsal çelişkileriyle görmek için bakmak. Şu an, bu dünyaya bakmak, cehennem in öte dünyada olmadığını idrak ederek, ölümlerle yaşayanların arasındaki bulanık sınırları fark ederek bakmak. *Dargeçit*, tıpkı Bruegel tablolarının yapmaya çalıştığı gibi sınırların bulanıklığının altını çizerek, bu sınır bulanıklığını anlatma tercihini, en çok da zorla kaybetme gibi “olağanüstü olana/olağanüstü hale” işaret eden bir tecrübeyi böyle mütevazı kadrarlarla, mesafeli, sakince anlatan biçiminde, üslubunda görüyorum. İzleyeni bir tür naiflikle vedalaşmaya, bir huzursuzluğu üstlenmeye, bir büyük politik hikâyeyi idrak etmeye çağırır, ama mesafesini asla kaybetmeden. İlginçtir, karar açıklandıktan sonra kayıp yakınlarından biri Erdal Kuzu’yu neredeyse teselli ederken “Onlarla bizi ayıran mesafeyi gördük” der. Mahkeme heyetinde karar verenlerle davayı takip eden kayıp yakınlarının ve onların avukatlarını ayıran mesafe. İzleyici ile Kerboran arasındaki mesafe. Benimle mülakat yaptığım insanlar arasındaki mesafe. Bizi ayıran mesafe. O mesafeyi azaltma imkânı için önce kavramak, kabullenmek ve katetmek gerektiğini anlatan mesafe. Tüm bu farklı mesafeleri bu kadar büyük bir dikkatle anlatmak *Dargeçit* belgeselinin en önemli başarısı bence, o yüzden bir kez mesafeyi elden bırakarak tüm film ekibine teşekkür etmeme ve bu filmin bir parçası olmaktan, kelimenin gerçek anlamıyla ne kadar gurur duyduğumu ifade etmeme izin verin.

Ernest Mandel *Hoş Cinayet* kitabında, olağanüstü hal’in, krizin bir diğer sonucu olan cinayet romanlarını/kara romanları inceler. Kitaba yazdığı nefis önsözde Jean-François Vilar, kara romanın olağanüstü hâl ve kriz ile bağlantısının altını çizdikten sonra romanların aynı zamanda şu an, bu dünyada olmaktan bahsettiğini söyler. Ve bu dünya, bugün içinde olduğumuz bu dünya, aynı zamanda hızla değişir. “Yorgun düşmüşüz, ne yazar. [...] O her an yeni güzergâhların icat edilmek zorunda

olduğu, tehlikenin yanı sıra ışıltının da kol gezdiği, en kötü yanlışın zorunlu olarak naiflik olduğu bir *Asphalt Jungle*'da ilerler.”^[6] *Dargeçit*, tüm tevazusuyla, seyircisini benzer bir şeye çağırıyor: naiflikten vazgeçmeye. Aynı zamanda ama, benzer bir şeyi de hatırlatıyor: tehlikenin, şiddetin, felaketin yanı sıra ışıltının da kol gezdiğini hatırlatıyor. Uzun yıllardır devam ettiğim zorla kaybedilenler araştırmamda kayıpların yakınlarının bana öğrettiği, anlattığı, hatırlattığı en önemli şeylerden biri buydu: Tehlikenin, işkencenin, ölümün yanında inancın, direncin, dayanışmanın, bağlılığın, sevginin ve ışıltının hiç bitmeyişi. *Dargeçit* bu bilgiyi o kadar şahane bir şekilde görselleştiriyor ki. Elimde değil, bir kez daha tüm karanlığın, tehlikenin, apatinin, kederin içinden geçen ve buna rağmen inancını, politik sadakatini ve ışıltısını koruyan kayıpların yakınlarının önünde saygıyla, minnetle eğiliyorum. İçimden, bize öğrettiklerinizin, bize kattıklarınızın karşılığını vermemize imkân yok, size olan borcumuzu ödememize imkân yok, diyorum. *Dargeçit*'i bu ödenemeyecek borca bir saygı duruşu olarak izlerseniz ne mutlu bize.

- *Özgür Sevgi Göral*

[1] Daniel Zamora, *World Upside Down*, *New Left Review*, 17 Ocak 2025.

[2] Zamora, agy.

[3] Zamora, agy.

[4] Ayça Çiftçi, *Çok Katmanlı Portreleriyle Dargeçit*, *Altıyazı*, 19 Aralık 2024

[5] Özgür Sevgi Göral, *İmkânsız Bir Talep Olarak Adaleti Beklemek: Kaybedilenler ve Yakınları, Beklerken. Zamanın Bilgisi ve Öznenin Dönüşümü içinde*, ed. Zerrin Özlem Biner, Özge Biner, İstanbul: İletişim, 2019, 45 – 87.

[6] Jean-François Vilar, 'Önsöz: Kara Karadır', *Hoş Cinayet. Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi içinde*, Ernest Mandel, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 11.

GİRİŞ

Dargeçit, 1990'lardaki devlet şiddetini bugüne uzanan sistemik cezasızlıkla birleştirerek onlarca yıl süren adalet mücadelesinin çok katmanlı doğasına ışık tutuyor. 1995'te Türk Silahlı Kuvvetleri ve PKK arasındaki çatışmanın en şiddetli döneminde, Mardin Dargeçit ilçesinde gözaltında kaybedilen üçü çocuk yedi kişinin yakınlarını ve onları yasal mücadelelerinde temsil eden avukat Erdal Kuzu'yu takip ediyor.

Hakikat ve adalet için yıllarca süren çabadan sonra dava nihayet 2015'te başlar. Film boyunca iki zaman çizgisi takip ederiz. Birincisi şimdiki zamanda: belgesel, 2015'te başlayan davanın duruşmalarını 2018 yılından itibaren takip eder ve karara bağlandığı 2022'ye kadar ilerler. İkinci çizgi ise geçmişte: arşiv belgelerine ve tanıklara, gözaltı sürecinin başladığı 29 Ekim 1995'ten başlayarak bölgedeki farklı kuyularda cenazelerin bulunduğu 2012, 2013, 2014 ve 2016 yıllarında uzanan döneme ışık tutuyor. Ailelerin avukatlarıyla yürüttüğü adalet mücadelesine odaklanan belgesel, aynı zamanda zorla kaybedilenlerin hafızasını yaşatmak için sanatın oynayabileceği rol konusunda önemli bir örnek teşkil ediyor.

Dargeçit belgeselinin fikri, Hafıza Merkezi tarafından yürütülen dava izleme projesi kapsamında 2017 yılında İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda kayıp yakınlarının dile getirdiği bir öneriden ortaya çıktı. Kayıp yakınları; kayıplara ilişkin dosyalara bakan avukatların ve bu davaları takip eden gazetecilerin katılımıyla düzenlenen bu toplantıda kamuoyunun bu davaları daha fazla takip etmesi için neler yapılabileceği, hangi yaratıcı anlatım biçimlerinin kullanılabileceği konuşulurken bir belgesel film üretilmesini önermişlerdi.

Bu film, Hafıza Merkezi'nin kurulduğu 2011 yılından bu yana odak olarak belirlediği zorla kaybetmeler konusunda hazırlanan pek çok materyalin ve raporun devamı niteliğinde. Film ekibi, belgeselin kaba kurgusunu, bu alanda mücadele yürüten kayıp yakınları, hak savunucuları, hukukçular, akademisyenler ve sanatçılar ile birlikte izleyerek nasıl bir izlenim bıraktığını ve filmi adalet perspektifinde tartışmanın imkânlarına dair fikirlerini sordu. Yönetmen, filme ilişkin geri bildirimler ve yorumlar ışığında son düzenlemeleri yaptı ve 2024 yılında İstanbul Film Festivali, Kayıplar Haftası ve Cumartesi Anneleri/İnsanları oturmalarının 1000. haftası gibi farklı vesilelerle film birçok ilde gösterilmeye başladı.

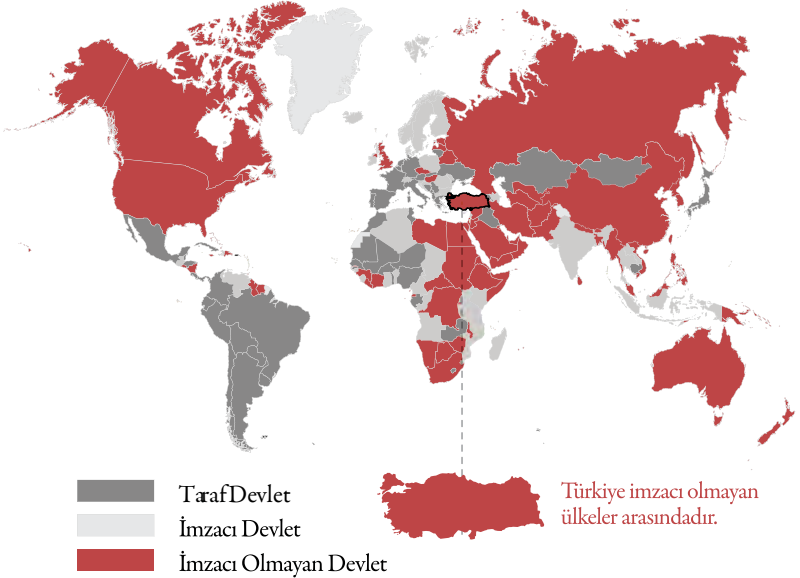
İlk gösterimler sırasında ifade edilen yorumlar ve tepkiler, belgeselin kuşaklara ve bölgelere göre farklı seyircilerde çok farklı soru ve duygu uyandırdığını gösterdi. Kürt illerinde ve başka illerdeki Kürt seyircilerde kendi hikayesini seyretme duygusu hakimken, adalet mücadelesinin zorluğunun yanında onlarca yıldır devam eden baskı rejimi tartışıldı. Batı'daki illerdeyse, özellikle genç seyircilerde, zorla kaybetmelerin doğasını şimdiye kadar tam anlamıyla anlamamış olma mahcubiyeti, utancı ve hafızanın aktarılamaması sorunu dile getirildi. Bu farklı soru ve tepkilerden yola çıkarak bu kitapçığın iki ana amacı belirlendi: 1) Filmin bağlamını oluşturan zorla kaybetmeler, 1990lı yıllar ve Dargeçit davası hakkında temel bilgileri hatırlatmak; 2) *Dargeçit* belgeselinin adalet ve hafıza konusunda gündeme getirdiği bazı soruları açmak. Temennimiz, filmin Türkiye'de farklı seyirci kitlelerine ulaşarak, zorla kaybetmeler, devletin sömürgeci pratikleri ve adalet arayışını tartışmaya katkıda bulunmaya devam etmesi.

İnsanlığa karşı bir suç olarak zorla kaybetme

Dargeçit belgeseli, 1995 yılında Türkiye’de yer almış spesifik bir zorla kaybetme vakası ve davasına odaklanıyorsa da, bu bağlamın ötesinde de zorla kaybetme suçu ve etkilerini düşünmek için çok değerli bir eser ^[1]. Zorla kaybetme pratiği, daha çok 1970’lerde Arjantin, Uruguay ve Şili gibi Güney Konisi askeri diktatörlüklerinin siyasi muhalifleri yok etmek için kullandığı bir yöntem olarak biliniyor. Öte yandan, 20. ve 21. yüzyıllarda çatışmalar veya otoriter rejimler bağlamında zorla kaybetme uygulamaları farklı örüntülerle, Cezayir’den Balkanlara, Meksika’dan Sri Lanka’ya birçok coğrafyada yer aldı.^[2] 2025 yılının ilk aylarında Suriye’de Esat rejimin devredilmesinin gündeme getirdiği on binlerce kayıp ve ailelerin kayıpların izini bulma çabaları, bu pratiğinin yakıcı güncelliğini koruduğunu bir kez daha gösterdi.

Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme

Birleşmiş Milletler’e göre, zorla kaybetme “(...) kişilerin, Devlet adına görev yapan veya Devletin yetkilendirmesi, desteği veya bilgisi dahilinde hareket eden kişiler veya gruplar tarafından tutuklanması, gözaltına alınması, kaçırılması veya başka herhangi bir biçimde özgürlüğünden yoksun bırakılmasını takiben kaybolan kişinin özgürlüğünden yoksun bırakıldığıнын veya bulunduğu yerin ya da akıbetinin gizlendiğinin reddedilmesini ve böylece yasa koruması dışında bırakılmasını ifade etmektedir”.

[3] Zorla kaybetme suçu gerek uluslararası insan hakları hukuku, gerekse uluslararası ceza hukuku sözleşmelerinde, suçun nitelikleri itibarıyla insanlığa karşı suç olarak tanımlanmakta, dolayısıyla uluslararası düzeyde tanınmış bir suç teşkil etmekte.[4]

Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin zorla kaybetmeler hakkındaki içtihatları, bu suçun niteliği, kapsamı ve etkilerini tanımakta önemli bir rol oynadı. Hakikat hakkı, zaman aşımının uygulanmaması ve sevdiklerinin akıbetini öğrenemeyen kayıp yakınlarının mağdur olarak tanınması gibi uzun toplumsal ve hukuki mücadelelerin uluslararası hukuka getirdiği kazanımlar arasında yer alır. Buna rağmen, Türkiye’nin de dahil olduğu birçok ülkede, zorla kaybetmelerin failleri cezasızlıkla korunuyor. Af kanunları, açılmayan veya etkisiz kalan soruşturma ve kovuşturmalara, ailelere karşı uygulanan tehdit ve ceza mekanizmalarıyla, zorla kaybetme suçunu sahiplenmeye devam ediyor.

Zorla kaybetmeleri anlamak için hukuk kadar yol açtığı acılara ve mücadelelere bakmak önemli. Birçok ülkede, zorla kaybetme suçunun kamusal alanda ifşa edilmesi, ailelerin, özellikle kadınların, yürüttüğü mücadelelerin sayesinde oldu. Kaybetmenin ardından, yakınlarının akıbetini soran annelerin ve eşlerin hak örgütlerinden çoğunluğu kadın diğer hak savunucularıyla güçlerini birleştirerek geliştirdikleri eylemler, hakikat ve adalet için yeni bir direniş repertuarı oluşturdu. Tüm baskılara rağmen eylemlerini sürdüren Arjantin’deki Plaza de Mayo anneleri, onlardan esinlenen Türkiye’deki Cumartesi Anneleri/İnsanları ve başka birçok kadın inisiyatifi, çoğu zaman somut sonuçlara ulaşmasa da zorla kaybetme suçunun kendi ülkelerinde ve uluslararası arenada tanınmasında büyük rol oynadı. Dargeçit davasında olduğu gibi zorla kaybedilenlerin çoğunun erkek olması, kadınlar için çoğu zaman göz ardı edilen çok katmanlı tahribatlara yol açıyor. Bu kadınların uğradıkları tahribatı, ayakta kalma çabaları ve örgütledikleri mücadeleleri dikkate alarak zorla kaybetmeleri toplumsal cinsiyet açısından değerlendirmek, hem bu suçun çok yönlü boyutlarını anlamak için, hem de bu tahribatın nasıl giderilebileceğini düşünmek için son derece önemli.[5]

Bu bakımdan, ağırlıkla erkek avukat ve kayıp yakınlarına odaklanan *Dargeçit* filmini izlerken, kurgunun gölgesinde kalan kadınların özgül deneyim, duygu ve mücadele biçimlerinin hikâyenin önemli bir boyutunu oluşturduğu unutulmamalı.

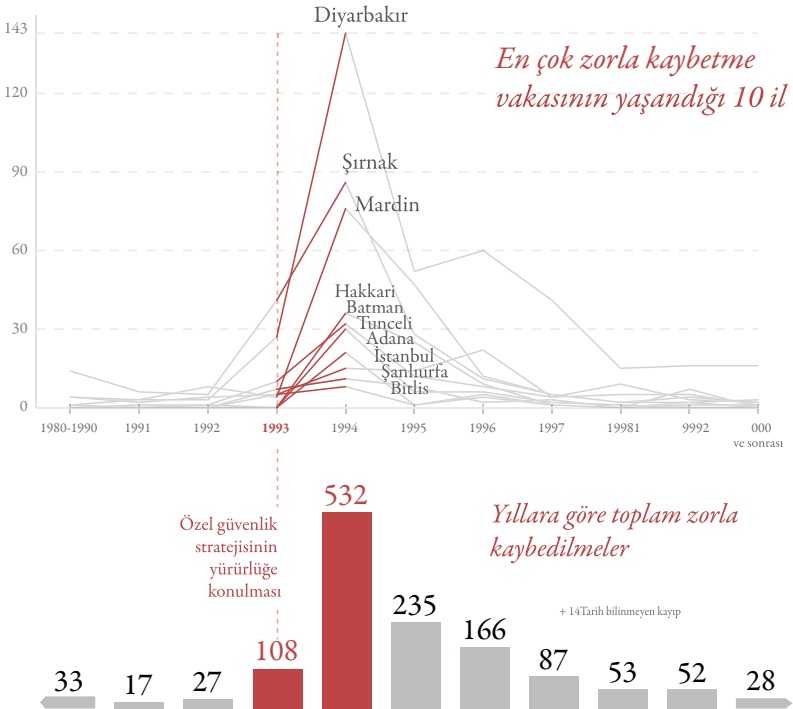

Türkiye’de zorla kaybetmeler ve cezasızlık

Dargeçit filmi, 1990’lı yıllardan bu yana Kürt illerinde devam eden şiddet ve cezasızlık devamlılığı ve dönüşümünü düşünmek için önemli bir eser. İzlenen dava konusu olan Ekim 1995’teki Dargeçit zorla kaybetmeleri, Kürt meselesi bağlamındaki çatışmanın bir boyutu olan zorla kaybetmelerin sistematik uygulamasına ışık tutuyor.

1980’den itibaren yükselen Kürt siyaseti ve askeri mücadelesi, 1990 yıllarında farklı bir ivme kazandı. 1990’da kurulan Halkın Emek Partisi Kürtçe eğitim ve demokratikleşme taleplerini iletirken, Kürt hareketinin kitle desteği arttı ve silahlı çatışma yoğunlaştı. Buna karşın devletin baskı araçları da dönüştü. Bölgede 1984’te başlayan Olağanüstü Hal uygulamaları genişletildi ve 1987’de oluşturulan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği 13 ili kapsamına aldı. ^[6] Valiliğin geniş yetkileri arasında yerleşim yerlerini boşaltmak, eğitime ara vermek, bölgeye giriş çıkış sınırlamak gibi önlemler vardı. Bunun yanında devlet, düşük yoğunluklu savaş yaklaşımını benimseyerek köy korucularının sayısını artırıp görev alanlarını genişletti. Çatışmanın bu döneminde uygulanan alan hakimiyeti kurma ve PKK’yı bölgeden uzaklaştırma amaçları ile özel bir güvenlik stratejisi izlendi. Yerleşim yerlerinin zorla boşaltılması, “faili meçhul cinayetler” olarak bilinen yasadışı ve keyfi infazlar ve zorla kaybetmeler gibi sivillere yönelik sistematik insan hakkı ihlalleri gerçekleştirildi. Bu iç düşmana karşı çok yönlü savaşın farklı araçları da kullanıldı, jandarmanın gizli oluşumu JİTEM (Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Birimi) yapılması, köy korucuları ve Hizbullah’ın farklı biçimlerde devreye sokulması gibi.

Zorla kaybetmelerin sistematik kullanımı düşük yoğunluklu savaş sürecindeki yeniden yapılandırmanın sonuçlarından biri oldu. Hafıza Merkezi'nin topladığı veriye dayanarak oluşturduğu veri tabanına göre, 1991-1999 yılları arası, çoğu Kürt illerinde olmak üzere 1283 kişi kaybedildi.^[7] Özellikle 1993-1996 arasında yoğunlaşan zorla kaybetmeler, en çok Diyarbakır, Şırnak ve Mardin illerinde görüldü. Daha önce zikredildiği gibi, 1995 yılında İstanbul Galatasaray meydanında başlayan Cumartesi Anneleri/İnsanları eylemleri kayıplar gündemini Türkiye kamuoyunda görünür kılmakta çok önemli bir rol oynadı. Haftalık basın açıklamalarında kayıplara dair hakikatin ortaya çıkmasını ve faillerinin cezalandırılmalarını talep eden kayıp yakınları ve hak savunucuları, sevdiklerinin fotoğrafını kaldırarak tüm baskılara rağmen 1990'lı yıllardan bu yana inatçı bir adalet mücadelesini sürdürmektedir.

İl ve ilçelere göre toplam zorla kaybetmeler

380

Merkez	144
Lice	69
Kulp	52
Silvan	38
Bismil	23
Diğer	54

89

Merkez	66
Diğer	23

81

Belirsiz	52
Diğer	29

203

Cizre	72
Silopi	67
Güclükonak	24
Merkez	18
İdil	14
Diğer	8

79

Yüksekova	28
Şemdinli	23
Diğer	28

170

Midyat	32
Nusaybin	32
Kızıltepe	31
Derik	21
Dargeçit	19
Ömerli	18
Diğer	17

51

Merkez	15
Hozat	13
Diğer	23

Şanlıurfa

33

Diğer	33
-------	----

Adana

28

Belirsiz	28
----------	----

Bitlis

22

Diğer	22
-------	----

Güvenlik güçlerinin, “terörle mücadele” kapsamında devlet politikası haline getirdikleri faili meçhul cinayetlere dair gerçekleştirilen ilk yargılama, 1996 yılında gerçekleşen Susurluk Kazası sonrası başladı, ancak sonuçsuz kaldı. Aynı şekilde, 2006 yılında Şemdinli’de Umut kitabevinin JİTEM elemanları tarafından bombalanmasının ardından açılan dava da failler ceza almadan sona erdi. 2008 yılında başlayan Ergenekon ve Balyoz dosyaları, 1990’lı yıllarda gerçekleştirilen ağır insan hakları ihlallerine dair pek çok yeni delil açığa çıkardı. Bu yargılamaların ardından 1990’lı yıllarda gerçekleştirilen zorla kaybetmelere dair yeni ceza davaları açıldı, ancak bu dosyalarda cezasızlık uygulamaları devam etti.^[8] Kayıpların tamamına ilişkin hukuki veri bulunmamakla birlikte, Hafıza Merkezi’nin Faili Belli web sitesinde takip ettiği zorla kaybetme davalarına dair veriler, açılan 15 ceza davasından yalnızca ikisinin mahkûmiyetle sonuçlandığını gösteriyor. Çoğu dava beraatla sonuçlanırken, diğer davalar ya 30 yıllık zaman aşımı süresine uğradı ya da bu riskle karşı karşıya. Örneğin, Şubat 2024’te zorla kaybedilen 11 kişiye ilişkin Kulp davasında Yargıtay, zaman aşımı nedeniyle düşme kararı verdi. Ocak 2025’te ise Musa Anter ve JİTEM Ana davasıyla birleştirilen Ayten Öztürk davasında, ilk derece mahkemesi zaman aşımının dolduğu gerekçesiyle davayı düşürdü. Öte yandan, AİHM’e taşınan dosyalarda, 129 zorla kaybedilen kişiden 114’ünde, 72 başvurudan ise 61’inde Türkiye’nin sorumluluğunun saptandığı görüldü. *Dargeçit*, bu rakamların arkasındaki sistemik cezasızlık mekanizmaları ve insani bedele bir ışık tutuyor.

Abdullah Canan Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 1

Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Yargıtay beraat kararını onadı.

Ankara Jitem Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 11

Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Karar Yargıtay’da.

Zamanaşımı Durumu: Yeniden yargılamada ilk derece mahkemesinde Abdülmecit Baskın ve Behçet Cantürk bakımından zamanaşımından düşme kararı verildi.

Dargeçit Jitem Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 9

Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. İstinaf beraat kararını onadı.

Zamanaşımı Durumu: 2025 yılında zamanaşımı süresi dolacak.

Kızıltepe Jitem Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 12

Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Karar Yargıtay’da.

Zamanaşımı Durumu: 8 kaybedilen kişi bakımından 2025 yılında zamanaşımı süresi dolacak.

Mehmet Şerif Aşvar Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 1
Davanın son durumu: Mahkumiyet kararı verildi, Yargıtay mahkumiyet kararını onadı.

Mete Sayar Davası (Görümlü, Silopi)

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 6
Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Yargıtay beraat kararını onadı.

Musa Anter ve Jitem Ana Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 4
Davanın son durumu: 27 Ocak 2025'te mahkeme zamanaşımından düşürdü.
Zamanaşımı Durumu: Zamanaşımına uğradı.

Musa Çitil Davası (Derik)

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 6
Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Yargıtay beraat kararını onadı.

Naim Kurt Davası (Kızılağaç)

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 4
Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Yargıtay beraat kararını onadı.

Nezir Tekçi Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 1
Davanın son durumu: 17 Ocak 2025'te Eskişehir 1. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından beraat kararı verildi.

Şeyhmus Yavuz Davası

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 1
Davanın son durumu: Mahkumiyet kararı verildi, Yargıtay mahkumiyet kararını onadı.

Temizöz ve diğerleri Davası (Cizre)

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 14
Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Yargıtay beraat kararını onadı.

Yavuz Ertürk Davası (Kulp)

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 11
Davanın son durumu: 14 Şubat 2024'te Yargıtay zamanaşımından düşürdü.
Zamanaşımı Durumu: Dosyadaki tüm kayıplar bakımından zamanaşımına uğradı.

Binbaşı Mehmet Emin Yurdakul

Zorla kaybedilen kişi sayısı: 3
Davanın son durumu: Beraat ile sonuçlandı. Yargıtay beraat kararını onadı.

Ayten Öztürk

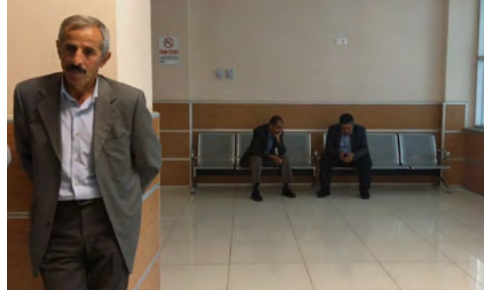
Zorla kaybedilen kişi sayısı: 1
Davanın son durumu: 27 Ocak 2025'te mahkeme zamanaşımından düşürdü.
Zamanaşımı Durumu: Zamanaşımına uğradı.

Dargeçit kayıpları ve hukuk mücadelesi: “Adalet Kapısı Kapalı”

Dargeçit, yukarıda tarif edilen zorla kaybetme politikasının 29 Ekim 1995'te ve sonraki günlerde gözaltında kaybedilen üçü çocuk yedi kişinin yakınları ve onları temsil eden avukat Erdal Kuzu'nun hukuki mücadelesini takip ediyor. 28 Ekim 1995'te iki öğretmenin, 29 Ekim 1995 ise korucu ailesinden bir müteahhitin PKK tarafından kaçırılması ve ertesi sabah bedenlerinin bulunması üzerine Dargeçit'te gözaltılar başladı. Doğan ailesinin evi basılarak 14 yaşındaki Seyhan Doğan gözaltına alındı. Birkaç gün içinde Abdurrahman Olcay (20), Mehmet Emin Aslan (19), Abdurrahman Coşkun (21), Süleyman Seyhan (57), Nedim Akyön (16) ve Davut Altınkaynak (13) da gözaltına alındı ve bu kişilerden bir daha haber alınmadı. 6 Mart 1996'da ailesine gelen bir ihbardan sonra Süleyman Seyhan bir kuyuda bulundu. 8 Mart 1996'da Seyhan ailesine bilgi verdiği düşünülen Uzman Çavuş Bilal Batırır da kaybedildi ve bir daha haber alınmadı. Zorla kaybetmelerin ardından kayıp yakınlarının Dargeçit, Mardin ve Diyarbakır Savcılıklarına yaptıkları tüm şikayetlere rağmen 2009 yılına kadar hiçbir soruşturma açılmadı. 2009'dan itibaren Dargeçit Cumhuriyet Başsavcılığı'nın kaybedilen sivil vatandaşlar hakkında açtığı soruşturmalar sonucunda 17 Kasım 2011 tarihinde fezleke açıklandı. Fezleke, aralarında Mehmet Tire'nin (1995-1996 Dargeçit İlçe Jandarma Komutanı) ve Hurşit İmren'in (1995-1996 Dargeçit Tabur Komutanı) bulunduğu şüpheliler hakkında “silahlı suç örgütünce” işlendiği iddiasını içeriyordu. Dosya savcılıkça görevsizlik kararı verilerek Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderildi. Farklı yerlerde yapılan kazıların ardından 2013, 2014 ve 2016 yıllarında Mehmet Emin Aslan, Seyhan Doğan, Abdurrahman Coşkun, Abdurrahman Olcay, Nedim Akyön ve Davut Altınkaynak'a ait olduğu tespit edilen kemikler bulundu. İddianameyi kısmen kabul eden Midyat Ağır Ceza Mahkemesi güvenlik gerekçesiyle davanın başka bir ile nakil edilmesini talep ettikten sonra, Adıyaman Ağır Ceza Mahkemesi'nde Ekim 2015'te görülmeye başlanan dava, 2022'e kadar sürdü.^[9] Dargeçit, 2018 ve 2022 yılları arasında yer alan duruşmaları 10. celseden itibaren takip ediyor.

Belgeselin büyük bir kısmı, Adıyaman mahkemesinin koridorlarında geçiyor. Duruşma salonunun kapısında kalan kamera, ailelerin ve avukatların bekleyişi, umut, çaresizlik hissi ve öfkesini belgeliyor. Ailelerin avukatı olan Erdal Kuzu'nun etrafında kurgulanan film, Cumartesi Anneleri'ne, İnsan Hakları Derneği'ne, Tahir Elçi ve başka avukatlara referans vererek, adalet arayışının karşılaştığı hukuki ve siyasi engelleri belgeliyor. Film boyunca davayı sürüncemede bırakmak ve toplumsal etkisini azaltmak için başka zorla kaybetme ve faili meçhul davalarında da yaygın olarak kullanılan stratejilere tanık oluyoruz. Örneğin, başka bir ile nakil, mahkeme heyetinde yapılan sayısız değişiklikler, sanıkların ve önemli tanıkların hazır bulunmamaları veya getirilmemeleri ve zaman aşımına bırakılma eğilimi bu stratejilerden yalnızca bazıları. Aynı zamanda, belgesel 2016 sonrasında barış sürecinin sonlandırılması, OHAL ve pandemi etkisiyle davalarda 2010'ların başında gösterilen kolektif mobilizasyonun ve dayanışmanın sönmesine de tanıklık ediyor. Nitekim Dargeçit davası, ilk yıllarda İnsan Hakları Derneği tarafından takip edilen bir dava olmasına rağmen, daha sonraları avukat Erdal Kuzu'nun ailelere neredeyse

tek başına eşlik ettiği bir süreç dönüşüyor. Bu yalnızlık, barış sürecinin bitişiyle umudun sönümlendiği, kent savaşı yaralarının açık olduğu ve hukuk sisteminin bağımsızlığının yerle bir edildiği bir dönemde ısrarcı ama yorgun bir adalet mücadelesinin güçlü simgesi olarak karşımıza çıkıyor.

Duruşma salonuna giremeyen kamera, adli sistemin Kürt mağdur ailelerini dışlama mekanizmalarını kayıp

yakınlarının bedenlerine ve sözlerine odaklanarak anlatıyor. Yirmi yıldan fazla süren mücadelelerini özetleyen bu öznelerin, ana dilleri olmayan Türkçede kendilerini ifade etme zorlukları, mahkeme heyetinin küçümseyici veya şüpheci tavırları ve hiçe sayılan tanıklıkları hakkında birçok ipucu veriyor. Bunun yanında, Dargeçit'te kardeşi Seyhan ile gözaltına alınan ve işkence gören Hazni Doğan, mağdurları

suçlulara dönüştüren ve haklarını yok sayan hukuki sistemin çarpıcı bir örneği: Bir duruşmada, açlık grevi yapan bir siyasi mahkum olarak SEGBİS sistemi aracılığıyla tanıklık veren Hazni Doğan, filmin ilerleyen kısımlarında bir arşiv fragmanında kuyudan kardeşinin kemiklerini çıkarıyor, beraat kararının verildiği duruşmaya da katılıyor. Yaşadığı travmaların ağırlığına rağmen, onun çocukluğundan beri şiddet ve haksızlık gördüğü devletten adalet talep etmekteki ısrarı, bu hukuki mücadelenin anlamını sorgulamaya davet ediyor.

Belgeselin başında avukatlar ve aileler bu davada faillerinin cezalandırılacaklarına dair umut ifade etseler de adalet sistemine güvenmediklerini sıkça ve açıkça belirtiyorlar. Avukat ve mağdurların delil toplamak, tanık bulmak ve duruşmalara katılmak için gösterdikleri yoğun çabaya rağmen, 2022 yılında davanın beraatla sonuçlanması, kaygıları haklı çıkararak derin bir öfkeye yol açsa da bu hukuki mücadeleyi yürütmüş olma önemini de vurguluyor. 2014'te bazı kayıplarının bedenlerinden kimi kısımların ve kemiklerin bulunmasıyla başlayan davanın ailelerin başka kayıp bedenlerine ulaşmalarını mümkün kılması, adli sürecin hakikat arayışına nasıl katkı verebileceğine dair önemli bir örnek sunuyor. İyileşmenin önündeki en büyük engel ortada yas tutulacak bir cenazenin olmaması. Bu sebeple, bazı bedenlerin bulunmuş olması Dargeçit yakınları için, kısmen de olsa, davanın kapanışını temsil ediyor. Öte yandan, mağdur aileleri için çok büyük önem taşıyan faillerle yüzleşme imkânı, duruşmalara gelmeyen ve getirilmeyen sanıklardan dolayı gerçekleşmiyor. Sanık avukatlarının bile gelmemeleri ve mahkeme heyetinin sürekli değişmesi, adli teşkilat dahil muhatap bulmama anlamına geliyor. Devlet failleri cezasız bırakmakla kalmıyor, gerçeklerle yüzleşebilecek alanı da yok ediyor.

*“Bizim gözümüzün önünde hukuk ölmüş,
ama mecburuz, başka çaremiz yok”*

- Mehmet Çoşkun

Bu kadar eşitsiz, kazanma şansının olmadığı bir mücadele ne için verilir? Onlarca yıldır Kürt illerinin maruz kaldığı sömürgeci uygulamalar ve baskılarını şahsen deneyimleyen, hakikat ve adalet taleplerini tekrar ve tekrar birçok makama ulaştıran kayıp yakınları için mahkeme kararının sürpriz olmadığı aşikâr. Bu ortak deneyimlerin yol açtığı beklenti ufkunu en iyi Hazni Doğan'ın beraat kararını özetlen sözleri ifade ediyor: *“kime söylesek, diyecek böyle olacağını zaten biliyorduk”*. Adaleti mahkemelerde aramaktan vazgeçmeyen aileler ve avukatların hukuki

mücadelesi, Kürt illerindeki kayıpların adına ve gelecek nesiller uğruna anlamını koruyan, her şartta sürdürülecek bir mücadele. Mahkeme kararını duyduktan sonra, faillerin beraatının yol açtığı tahribata rağmen “26 yıldır mücadele verdik, 26 yıl daha mücadele vermeye hazırız” diyebilen Abdülaziz Altınkaynak’ın sözleri bu ısrarcı adalet bekleyişinin pasif bir konum olmadığını net bir şekilde gösteriyor. Özgür Sevgi Göral’ın incelediği Temizöz davasında olduğu gibi, kayıp yakınlarının hukuku bir mücadele alanına dönüştürdüklerini hatırlatıyor:

Adalet mekiği mevcut adalet sistemine inanmak veya ondan bir şey beklemek yerine kayba karşı etik bir görev ve hiçbir sonuç alınamayacak bile olsa bir mücadele biçimi anlamına geliyor; [...] siyasi ve ahlaki bir edim anlamına geliyor. ^[10]

Dargeçit'in siyasi bağlamı: **"Bu işin temelinde Kürt Meselesi var"**

Dargeçit filmini bir mahkeme filminden farklı kılan, bu siyasi ve ahlaki mücadeleye açtığı pencere olması. Sunulan arşiv görüntüleri ve öznelerin sözleriyle baskı ve şiddet döngüsüne ışık tutuyor, bizi Dargeçit davasını Kürt özgürlük mücadelesinin bir parçası olarak anlamaya davet ediyor. Erdal Kuzu ve kayıp yakınları, 1990'lı yıllarda yaşanan savaşın Kürt hafızalarında bıraktığı silinmez izlere sık sık atıfta bulunuyor: işkenceler, faili meçhul cinayetler, toplu cenazeler, köy boşaltmaları dile getirirken, yaşananlardan devletin çok katmanlı sorumluluğu işaret ediyor. Öte yandan, filmin kurgusu 1990'lı yıllarda failleri cesaretlendiren devlet politikasının, bugüne kadar cezasız kalmalarını sağlayan devlet politikasıyla sürekliliğine ışık tutuyor.

Film boyunca, farklı karakterlerin Kürt illerindeki devlet politikasını tarif etmek için kullandıkları benzer cümleler dikkat çekiyor: *"Dargeçit'ten öte herkesin haberinin olduğu bir sistem"* (Mehmet Coşkun), Kürt bölgesinde büyüyen *"herkes aynı şeyi deneyimledi"* (avukat Erdal Kuzu), *"herkes tarafından bilinen"* yargısız infaz ve bedenlerin atıldığı kuyular (avukat Nuray Özdoğan). Bu politikanın tanımı veya analizi *Dargeçit* belgeselinin konusu değil ancak film devletin Kürt politikasının yol açtığı birçok insan hakları ihlalini, mağduriyeti ve eşitsizliği göz önüne seriyor. Arşiv görüntüleri önemli dava ve mücadelelere ışık tutsa da film daha ziyade öznelerin anlatı ve duygularını ön planda tutmayı tercih ediyor. Kamera yüzlere ve bedenlere odaklanırken, anlatılan insanlık dışı şiddete karşı seyirciyi empati kurmaya davet ediyor. Filmde görece az yer tutan kadınlarla görüşmeler, bu açıdan çarpıcı tanıklıklar oluşturuyor. Davur'un annesi oğlunu son gördüğü anları zorlukla anlatırken, Seyhan'ın ablası kardeşlerinin göz altına alındığı anları hatırlarken, aradan yirmi beş yıl geçmesine rağmen olayların hem mağdur hem tanık olma acısı ve sorumluluğunu hissettiriyorlar. Belgeselin ana öznelere ait olan Davur'un babası Abdülaziz Altınkaynak ise, sırayla umut, üzüntü, öfke ve inat duygularını ifade ederken, nefesi kesilirken, bize adalet mücadelesinin fiziksel ve psikolojik bedelini hatırlatıyor.

Filmin vurguladığı bu kişisel ve duygusal boyutlar, meselenin siyasi doğasından kaçma çabası olarak yorumlanmamalı. Aksine, mağdurların aileleri ve avukatları Erdal Kuzu hukuki ve siyasi mücadelelerini kayıplar ve yaşanan tüm acılara karşı bir borç ve

sorumluluk olarak ifade ediyorlar. Filmde, Davut'un annesinin "Faili meçhul cinayetleri ve kayıp tespit formu" teslim etmesi, Seyhan'ın annesinin 1995 yılında kaybolan oğlu için çağrı yapması, hepsinin de Cumartesi Anneleri oturumlarında fotoğraf kaldırarak hakikat ve adalet talep etmesi; bireysel veya ailevi ile iç içe geçen toplumsal ve siyasi bir mücadeleyi temsil ediyor. Ailelerin kaybedilen yakınlarının bedenlerini bulmak için kendi elleriyle kuyuları kazması, bu mücadelenin ne kadar çetsiz olduğunu hatırlatmakla beraber, hakikate erişmek için direnişin gücünü gösteriyor.

Tüm bu referanslara rağmen, filmin kurgusunun duruşmalar ve avukatın etrafında şekillenmesi, siyasi mücadeleyi arka planda tutarak adalet arayışını bir hukuk sürecine indirgeme riskini taşıyan bir tercih olarak düşünülebilir. O açıdan, avukat Erdal Kuzu'nun, hukuk mücadelesinin kapsamını ve sınırlarını çizmesi çok değerli. Erdal Kuzu bu sorunun mahkemelerle çözülemeyeceğini açıkça ifade ederek, bizi Darğçit davasının Kürtlerin hak ve kimlik taleplerinin küçük bir boyutu olarak yorumlamaya davet ediyor ve geçmişle yüzleşme ve özür dileme gibi başka taleplere işaret ediyor. Bu farklı boyutlar çok kısaca dile getirilirse de belgesel adli sistemin yetersizliğini göstererek adalet mücadelesine daha kapsayıcı ve dönüştürücü bir perspektiften bakmak için bir alan açıyor.

"Bitmez, bitmez... Yargısız infaz dediğimiz şeyin temelinde sorun Kürt meselesi var, Kürt halkının kimlik talebiyle ilgili... Devlet bu gerçekle yüzleşmediği sürece, bu suçları kabul etmediği sürece ve kendi yurttaşından, halkından özür dilemediği sürece biz sadece bu işin küçük boyutunu göreceğiz."

İlk gösterimlerde alınan olumlu tepkilerin gösterdiği gibi, belgeselin politik olarak aşırı yüklü söylem ve kavramsallaştırmadan uzak durması, hem Türkiye'nin Batı illerinde hem de Kürt coğrafyasında farklı nesil ve görüşlerden oluşan bir seyirci kitlesine dokunmasına izin veriyor. Aynı zamanda, Türkiye'de aşıkâr olan suç ve katliamların inkârına ve sessizleştirilmesine dair güçlü bir ifşa oluşturan Darğçit, Özgür Sevgi Göral'ın Türkiye'ye uyguladığı "afazi" kavramını anlamamıza yardımcı oluyor.^[11] Film, yukarıda ifade edildiği gibi aslında herkesin bir şekilde farkında olduğu bu geçmiş (ve bugün), konuşma ve adlandırma zorluğunu gösteriyor. Mahkemenin yok saydığı tanıkların Kürtçe seslerini duyurarak ve hak mücadelelerini destekleyerek film bu afaziye karşı bir anlatı oluşturuyor. Şüphesiz ki, bu anlatı tarihi ve siyasi bağlamı daha da açabilir, Kürtlerin özgürlük mücadelesini daha açık telaffuz edebilir ve sömürgeci uygulamalara değinebilirdi. O bakımdan film gösterimlerine panel ve soru-cevap oturumlarının eklenmesi, bu gösterimlerin farklı hak örgütleri, yerel inisiyatifler ve üniversiteler tarafından sahiplenilmesi, kolektif ve eleştirel bir tartışma alanı oluşturmak için önemli adımlar.

Sanatın temsil gücü

"Fotoğraf, yokken var olduğunu kanıtladı"

Dargeçit belgeseli, İstanbul'daki Depo sanat merkezinin çatı katında sanatçı Anıl Olcan küçük mermer dikdörtgen prizmalara zorla kaybedilenlerin resimlerini bastığı bir sahneyle açılıyor. İnsan hakları derneklerinin arşivlerinden altı yüzden fazla resim toplamış Olcan, 1995'te zorla kaybedilen 13 yaşındaki Davut Altıncaynak'ın fotoğraf negatifini eline alıyor ve bu projeye "kayıpları dünyaya geri çağırarak için küçük anıtlar yapmak" amacıyla başladığını anlatıyor. Filmin ilerisinde, Hafıza Merkezi'nin Mayıs 2019'da İstanbul Karşı Sanat galerisinde düzenlediği Aşıkâr Sır sergi hazırlıklarına da tanık oluyoruz. ^[12] Genellikle Cumartesi Anneleri'nin kucaklarında, ellerinde, göğüslerinde gördüğümüz fotoğraf karelerini, mermer taşların üzerine taşıyarak Anıl Olcan'ın eseri sanat alanından hakikat ve adalet mücadelesine katkı sunmaya çalışıyor. Gündelik hayatımızın sıradan bir temsil biçimi olan vesikalık resimler yok edilen insanların insanlığını hatırlatırken, mermer ise zorla kaybetme suçunun tüm ağırlığını ve kalıcılığını hissettiriyor. Sergi metnini yazan Yıldırım Türker'in söylediği gibi:

"Nisyana direnen taşlar, bunlar. Hatırlıyoruz, biliyoruz, hesabını soracağız diyen taşlar."^[13]

Duruşmalar arasında yer verilen Anıl Olcan'ın eserin yapım aşamaları, bizi sanatın rolü ve anıt oluşturma imkânı ve imkansızlığını sorgulamaya davet ediyor. Sanat adalet mücadelesinde bir rol oynayabilir mi? Onarıcı ve dönüştürücü bir gücü olur mu? Sanatçı devam eden mücadeleye atıfta bulunarak anıt fikrine "şüpheyle" yaklaştığını aktardığı halde, fotoğraflı mermer prizmalar, inkâr edilen hakikati ortaya seren karşı anıt veya sanatçının deyimiyle "minör anıtlar" olarak tarif edilebilir: Katılımcı şekilde geliştirilmesi, devlet şiddetinin mağdurlarını hafızalaştırması, önce şehirde, sonra alternatif bir sanat mekânına yerleştirilmesi ile, fotoğrafı olmayan kaybedilenler için temsili boş mermerlerin kullanılması gibi özellikleri, resmi anıtların aksine gelecekte gelişmeye devam edebilecek bir safha oluşturuyorlar. Toplumsal farkındalık artırmayı hedefleyen bu çabanın belki en büyük etkisi kaybedilenlerin yakınlarının hafıza mücadelesine katkı. Davut'un

“Fotoğraf, yokken var olduğunu kanıtladı”
- Abdülaziz Altınkaynak

babasının hep yanında taşıdığı çocuğundan tek kalan resminin mermere basılması acısını onarmakla yetersiz kalsa da anlamlı bir katkı.

Sanatın hafızalaştırmaya getirebileceği özgün katkısı düşünmek için *Dargeçit* belgeseli başka ipuçları da veriyor. Bir duruşmanın ardından gece vakti Erdal Kuzu ve ona eşlik eden stajyer avukat, Onur Özdemir'in yazdığı, Sezen Aksu'nun yorumladığı Dargeçit davasının kayıp çocuklarından 13 yaşındaki Seyhan Doğan hakkındaki *Günaydın Memur Bey* şarkısını dinliyor. *Dünya şu naylon torbalarda...* sözleri zorla kaybetmelerin yakıcı gerçeğine işaret ediyor: İnsan haklarını da, ölüye saygıyı da yok sayarak, kaybettirilen, infaz edilen, kuyulara atılanların kemiklerinin yıllar sonra ailelerine naylon torbalarda teslim edilmesini yakıcı bir şekilde anlatıyor. Türkiye'nin en popüler şarkıcılarından birinin kayıpların adına bir parçayı seslendirmesi bizi yukarıda bahsedilen "aşıkâr sır" gerçeğine geri getiriyor. 2009'da Bandista tarafından, 2024 ise Cumartesi Anneleri oturmalarının 1000. haftası vesilesiyle Teoman tarafından seslendirilen *Benim Annem Cumartesi* şarkısı gibi, konuşulmayan gerçeklere ses olmak için müziğin oynayabileceği ve sanatçıların üstlenebileceği sorumluluğu düşünmeye davet ediyor. Müzik kullanımından uzak duran belgeselin ortasında sürpriz etkisi yaratan *Günaydın Memur Bey* şarkısını dinlerken, birçok izleyici ilk defa tam ne kastettiğini anlamış oluyor.

Son olarak, Dargeçit belgeseli hafıza ve sanat ilişkisini düşünmek için de değerli bir eserdir. Katılımcı yapım sürecinden ailelerin de katıldıkları gösterim sürecine kadar, belgesel türünün sunduğu belgeleme ve anlatı imkânlarıyla hakikat ve adalet mücadelesine nasıl eklemlenebileceğine dair önemli ipuçları sunuyor. Berke Baş, belgeselin bu arşivsel gücünü görünür kılmak adına, Dargeçit'te kaybedilen bedenlerin arayışını konu alan Veysi Altay'ın *Bir* (Kuyu) filminden alıntılara da yer veriyor; böylece belgesel sinemanın hafızalaştırma ve hakikatin izini sürmedeki rolü vurgulanıyor. *Nahide'nin Türküsü* ve *Bağlar* filmleriyle Türkiye'nin sessizleştirilen ve ötekileştirilen farklı yüzlerine odaklanmış olan yönetmenin bu son eseri, bireysel deneyim ve hafızalardan yola çıkarak ülkenin geçmişi ve bugünü ile ilgili insan odaklı yeni bir anlatı kurma çabası olarak okunabilir. Öznel bir arşiv ve dava izleme çalışmasına dayanan *Dargeçit* filmi, aynı zamanda kurgusuyla edebiyatı andıran, gerilim yaratan ve öznelere karşı empati uyandıran bir anlatıya sahip. Sansür, baskı ve maddi zorluklarına rağmen, Türkiye'de 2000'li yıllardan bu yana yapılmış Nezahat Gündoğan'ın *İki Tutam Saç*; *Dersimin Kayıp Kızları* ve Çayan Demirel'in *Dişarbakır No 5 Cezaevi* gibi belgeseller, arşiv ve belgelemenin parçalı ve eksik kaldığı birçok konuya dair yeni ses ve görsel tanıklıkları kattı. Gittikçe zenginleşen bu kaynak, her filmin odaklandığı spesifik dönem, coğrafya ve meselenin

ötesinde, hâkim ideolojiye alternatif anlatı oluşturmaya çabalayan hafıza sahasının fragmanları olarak okunabilir. Bu fragmanların arasında köprü kurarak “bağlantılı hafızalar”ın^[14] anlamı ve dönüştürücü potansiyelini düşünmek sadece geçmişle yüzleşmek için değil, farklı gelecekleri tahayyül etmek için de değerli bir katkı.

[1] Hukuki ve siyasi bağlamla ilgili daha ayrıntılı bilgi için, dipnotlarda referans verilen Hafıza Merkezi raporlarına bakılabilir. Her raporda, ilgili akademik çalışmaları ve başka hak örgütlerinin yayınladıkları raporları içeren zengin bir kaynakça bulunmaktadır.

[2] Özgür Sevgi Göral, *Hakikat İçin Umut Var mı? Kafkaslar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da Zorla Kaybetmeler ve Kayıp Kişilere İlişkin Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Hafıza Merkezi, 2019.

[3] Birleşmiş Milletler (BM) *Herkesin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, 23 Aralık 2010. Bkz. Hülya Dinçer, Kayıpları Görünür Kılmak: Birleşmiş Milletler Zorla Kaybedilmeye Karşı Herkesin Korunmasına Dair Sözleşme*, Hafıza Merkezi, 2011.

[4] Öznur Sevdiren, *Türkiye’nin Cezasızlık Mevduatı*, Hafıza Merkezi 2019.

[5] Özlem Kaya, Hatice Bozkurt, *Fotoğrafi Kaldırmak: Eşi Zorla Kaybedilen Kadınların Deneyimleri*, *Hafıza Merkezi*, 2014.

[6] Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık, Özlem Kaya, *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler*, Hafıza Merkezi, 2013.

[7] Hafıza Merkezi zorla kaybetmeler veri tabanı şu anda güncelleme çalışmaları nedeniyle erişime kapalı tutmakta, ancak onu kısa sürede yeniden açmayı planlamaktadır.

[8] Gülşah Kurt, *Cezasızlık Sorunu: Soruşturma Süreci*, Hafıza Merkezi, 2014; Emel Ataktürk Sevimli, Esra Kılıç, Gülistan Zeren, Melis Gebeş, Özlem Zingil, *1990’lı Yıllardaki Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlık Sorunu: Kovuşturma Süreci*, Hafıza Merkezi, 2021.

[9] Dargeçit Davası, Hafıza Merkezi’nin izlediği davalardan biridir. *Faili Belli websitesinde* davanın özeti, duruşma notları ve ilgili arşiv belgeleri yer almaktadır.

[10] Özgür Sevgi Göral, “İmkansız bir Talep olarak Adaleti Beklemek: Kaybedilenler ve Yakınları” in Zerrin Özlem Biner, Özge Biner (der.) *Beklerken: Zamanın Bilgisi ve Öznenin Dönüşümü*, İstanbul, İletişimi Yayınları, 2019.

[11] Özgür Sevgi Göral, *Yaramız Derindir- Hafıza Sabası ve Sömürgeci Afazi*, istos, 2023.

[12] 2017 yılında Hafıza Merkezi zorla kaybedilenlere dair veri ve bulgularını daha yenilikçi ifade biçimleri ile yaygınlaştırabilmek için yaratıcı sektörlerden insanları *hackathon* formatında bir atölye ile bir araya getirdi. Hackathon’da önerilen fikirlerden biri, Anıl Olcan’ın kayıp yakınlarının fotoğraflarının ufak mermer taşlara basıldığı bir anıtlarştırma çalışması önerisiydi.

[13] *Aşıkâr Sır*, Sergi kataloğu, Hafıza Merkezi, 2019.

[14] Hirsch, M. (2019). “Connective Arts of Postmemory”, *Analecta Política*, 9(16), 2019, 171-176: “post-bellek bağlantılı sanatı bir onarım ve dönüşüm pratiği olabilir. Çoğul geçmişleri hatırlatırken, olası geleceklerle yüzleşiyor”.

Bu kitapçık Avrupa Birliği desteğiyle hazırlanmıştır.
Kitapçığın içeriği tamamen Hafıza Merkezi'nin sorumluluğundadır
ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmayabilir.

Avrupa
Birliği **sivil
düşün**

CultureCIVIC
Kültür Sanat
Destek Programı

Bu kitapçığın basımı Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin değerli katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. İçerikten yalnızca Hafıza Merkezi sorumludur, ifade edilen görüşler Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin resmi tutumunu yansıtmaz.

Dargeçit belgeselinin fikri, Hafıza Merkezi'nin dava izleme çalışmaları kapsamında 2017 yılında İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda, kayıp yakınlarının dile getirdiği bir öneriyle doğdu. O günden bugüne, belgeselin üretim süreci kayıp yakınları, hak savunucuları, hukukçular ve sanatçılarla kolektif olarak şekillendi. Filmin gösterimlerinde ortaya çıkan yorumlar, *Dargeçit*'in farklı kuşaklardan ve coğrafyalardan izleyicilerde çok katmanlı duygular ve sorular uyandırdığını gösterdi. Kürt seyirciler için adalet mücadelesiyle iç içe geçmiş tanıdık bir hafızayı canlandırırken, özellikle Batı illerindeki genç izleyiciler için zorla kaybetmelerin tarihsel gerçekliğini ilk kez yüzleştikleri bir deneyime dönüştü. Bu çeşitlenmiş izleyici tepkilerinden yola çıkarak hazırlanan bu kitapçık, iki temel amaca hizmet ediyor: Filmin bağlamını oluşturan 1990'lı yıllar, zorla kaybetmeler ve *Dargeçit* davasına dair temel bilgileri hatırlatmak ve *Dargeçit* belgeselinin hafıza, adalet ve siyasal sorumluluk üzerine açtığı tartışma alanlarını derinleştirmek.

Dileğimiz, *Dargeçit*'in Türkiye'de ve uluslararası alanda farklı izleyici kitleleriyle buluşarak, zorla kaybetmeler, devlet şiddeti, cezasızlık ve toplumsal yüzleşme konularında hem yerel hem küresel hafıza mücadelelerine katkı sunmaya devam etmesidir.